

РОЗДІЛ 12 ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК 351.863

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/71>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

LEGAL REGULATION OF MOBILIZATION TRAINING AND MOBILIZATION

Куртов А.І., к.т.н., доцент,*завідувач кафедри підготовки офіцерів запасу**Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Пашенко Є.М., д.філос. в гал. права (PhD),****старший викладач кафедри військового права***Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Іващенко С.М., доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи***Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Гашенко С.В., старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін***Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Колдашов О.В., старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін***Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті розглядається правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, наголошується на її значенні у забезпеченні національної безпеки та обороноздатності. Досліджено конституційну базу та основні законодавчі і нормативно-правові акти, що регулюють і регламентують процес мобілізації. Зокрема, розкрито зміст Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», аналізуються положення Конституції України щодо захисту Вітчизни як конституційного обов'язку громадян, а також взаємозв'язок національного законодавства з міжнародними нормами у сфері безпеки. Крім того, в статті детально висвітлено етапи мобілізаційної підготовки, включаючи заходи з удосконалення кадрового резерву, організацію навчань, підготовку військовослужбовців, а також механізми залучення громадянського суспільства до забезпечення оборонних потреб держави. У статті підкреслюється, що лише завдяки цілісній та адаптивній мобілізаційній політиці держава зможе ефективно реагувати на загрози й виклики, що постають у сучасному геополітичному контексті. Наголошується на важливості постійної адаптації українського законодавства до нових умов ведення воєнних дій, гібридних загроз та технологічного розвитку. Висвітлено необхідність посилення міжнародної співпраці у сфері оборонного планування та обміну досвідом для підвищення стійкості держави до зовнішніх загроз. Пропонується створення національної концепції мобілізаційної готовності, яка б відповідала стандартам НАТО, із чітко визначеними механізмами моніторингу, оцінки ефективності заходів мобілізації, а також взаємодії з партнерами по безпеці на міжнародному рівні. Отримані результати свідчать про те, що ефективна мобілізаційна підготовка потребує комплексних заходів, адекватного фінансування та широкого залучення громадськості до процесів формування оборонної політики. Таким чином, представлений матеріал дає глибоке розуміння сучасного стану, проблем та перспектив мобілізаційного законодавства України.

Ключові слова: мобілізація, мобілізаційна підготовка, військовий конфлікт, Україна, оборона.

The article examines the legal regulation of mobilisation training and mobilisation in Ukraine, emphasising its importance in ensuring national security and defence capability. The author examines the constitutional framework and the main legislative and regulatory acts that govern and regulate the mobilisation process. In particular, the author reveals the content of the Law of Ukraine 'On Mobilisation Preparation and Mobilisation', analyses the provisions of the Constitution of Ukraine on defence of the Fatherland as a constitutional duty of citizens, and the interrelation of national legislation with international security norms. In addition, the article describes in detail the stages of mobilisation preparation, including measures to improve the personnel reserve, organisation of exercises, training of military personnel, and mechanisms for involving civil society in meeting the defence needs of the state. The article emphasises that only through a holistic and adaptive mobilisation policy, the state will be able to effectively respond to the threats and challenges posed by the current geopolitical context. The article emphasises the importance of constant adaptation of Ukrainian legislation to the new conditions of warfare, hybrid threats and technological development. The article highlights the need to strengthen international cooperation in defence planning and exchange of experience to increase the state's resilience to external threats. It is proposed to create a national concept of mobilisation preparedness that would meet NATO standards, with clearly defined mechanisms for monitoring and evaluating the effectiveness of mobilisation measures, as well as interaction with security partners at the international level. The results obtained indicate that effective mobilisation preparation requires comprehensive measures, adequate funding and broad public involvement in defence policy-making. Thus, the material presented here provides a deep understanding of the current state, problems and prospects of Ukraine's mobilisation legislation.

Key words: mobilization, military conflict, Ukraine, protection.

Мобілізаційна підготовка та мобілізація є невід'ємними складовими системи забезпечення обороноздатності держави, особливо в умовах сучасних глобальних викликів і загроз, з якими стикається Україна. Після початку збройного конфлікту з російською федерацією, який три-

ває з 2014 року, а також в умовах повномасштабної агресії, мобілізаційна підготовка стала ключовим елементом національної безпеки та стабільності країни. Вона охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на підготовку громадян до виконання військового обов'язку, а також на

забезпечення готовності Збройних Сил України інших військових формувань та силових відомств до виконання бойових завдань.

Правове регулювання мобілізаційної підготовки в Україні є складним процесом, що базується на низці законодавчих та нормативно-правових актів, які визначають відповідні процедури, права і обов'язки як держави, так і громадян. Основними документами, що регламентують наведений процес, є Конституція України, яка проголошує захист Вітчизни обов'язком кожного громадянина, та Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», що детально описує механізми проведення мобілізації, права призовників та повноваження органів державної влади.

В сучасному світі, де політична і військова ситуація може змінюватись динамічно, необхідність у систематичному підході до мобілізаційної підготовки стає більш актуальною. Мобілізація не лише стосується військової сфери, вона також охоплює економічні, соціальні та психологічні аспекти, які впливають на здатність держави реагувати на виклики. Це передбачає активну участь усіх верств населення, адже мобілізаційна підготовка є не лише завданням держави, але й колективною відповідальністю кожного громадянина.

В умовах війни зростає роль ефективної мобілізаційної підготовки, що включає не лише традиційні військові заходи, але й навчання населення, підвищення обізнаності про мобілізаційні процеси та їх наслідки. У зв'язку з цим, важливими є інформаційні кампанії, які пояснюють громадянам їхні права та обов'язки під час мобілізації, а також запобігають соціальним конфліктам, що можуть виникнути внаслідок нерозуміння чи недостатньої підготовленості населення.

Дослідження правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні дозволяє оцінити не лише ефективність існуючої системи, але й виявити її недоліки та проблеми, що потребують термінового вирішення. Аналіз сучасної практики, а також порівняння з міжнародним досвідом, можуть стати основою для удосконалення національного законодавства та мобілізаційної стратегії в цілому. Це, в свою чергу, сприятиме зміцненню обороноздатності України, забезпечить безпеку держави і надійний захист її громадян.

В наведеній праці детально розглянуто основні аспекти правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації, включаючи законодавчу базу, процедури, етапи підготовки, а також виклики, з якими стикається Україна в даній сфері. Основною метою є створення цілісного уявлення про значення мобілізаційної підготовки для забезпечення національної безпеки та обороноздатності України в умовах сучасних загроз.

Правове регулювання мобілізаційної підготовки в Україні є складною і багатоаспектною системою, яка включає в себе нормативно-правові акти, адміністративні процедури та специфічні заходи, що забезпечують готовність держави до виконання своїх оборонних функцій. Основою цієї системи є Конституція України, яка закріплює принципи захисту суверенітету і територіальної цілісності країни. Зокрема, стаття 65 Конституції України наголошує, що захист Вітчизни є обов'язком громадян, а стаття 17 визначає, що оборона України є справою всього народу.

Важким документом у сфері мобілізаційної підготовки є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», який детально регламентує порядок мобілізації та підготовки до неї. Вказаний Закон України визначає, що мобілізація є невід'ємною частиною національної безпеки та має на меті забезпечення готовності Збройних Сил України та інших військових формувань до виконання завдань, пов'язаних із захистом країни.

Законодавство України у сфері мобілізаційної підготовки постійно вдосконалюється у відповідь на зміни

в безпековій ситуації, зокрема, на основі аналізу досвіду, отриманого під час збройного конфлікту на сході України та повномасштабної агресії РФ. Прийняті зміни до законодавства передбачають нові механізми реагування на загрози, а також покращують процеси мобілізації. Важливо відзначити, що в умовах війни значно зросла роль таких документів, як Укази Президента України, які визначають конкретні етапи мобілізаційних заходів, а також постанови Кабінету Міністрів, що регламентують порядок використання резервів і залучення громадян до військової служби [1, с. 16].

Порядок проведення мобілізації регламентується також низкою підзаконних актів, які визначають організаційну структуру, відповідальні за реалізацію мобілізаційних заходів. Це стосується передусім територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (надалі – ТЦКСП), так і інших органів виконавчої влади, які мають відповідні повноваження у контексті мобілізаційної підготовки. На місцевому рівні важливу роль у забезпеченні мобілізаційної готовності відіграють органи місцевого самоврядування, які повинні забезпечити належну взаємодію з військовими формуваннями та виконувати завдання, пов'язані з мобілізаційною підготовкою.

Окрім правових аспектів, мобілізаційна підготовка в Україні передбачає також організацію навчання і підготовки резервістів, що є важливим елементом у забезпеченні швидкого і ефективного реагування на загрози. Це включає в себе проведення навчальних зборів, курсів підготовки та інших заходів, які покликані забезпечити готовність військових формувань до виконання завдань у разі оголошення мобілізації.

Особливу увагу слід приділити питанням дотримання прав громадян під час проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації. Законодавство України гарантує низку прав, таких як право на відстрочку від призову, право на компенсацію збитків, що можуть виникнути у зв'язку з мобілізацією, а також право на належні умови служби. Важливо, щоб громадяни були обізнані щодо своїх прав та обов'язків, а також про процедури, що регламентують відповідні стадії мобілізації [2, с. 47].

Додатковим аспектом правового регулювання мобілізаційної підготовки є необхідність забезпечення правового контролю за процесом мобілізації. Це може включати діяльність правозахисних організацій, які здійснюють моніторинг дотримання прав громадян, а також можливість оскарження дій органів влади у судовому порядку.

В умовах сучасних викликів, правове регулювання мобілізаційної підготовки в Україні потребує постійного удосконалення та адаптації до нових умов. Це передбачає впровадження нових підходів, розробку рекомендацій для вдосконалення законодавства та механізмів його реалізації, що забезпечить високий рівень мобілізаційної готовності та національної безпеки.

Процедура мобілізації в Україні має чітко визначений порядок, що регулюється законодавством. У разі загрози національній безпеці або виникнення війни, Президент України може приймати рішення про оголошення мобілізації. Важливо зазначити, що рішення про мобілізацію має бути обґрунтованим та відповідати вимогам законодавства.

Після оголошення мобілізації, відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Міністерство оборони України разом з іншими відповідними органами повинні розробити детальний план проведення мобілізації, включаючи визначення кількості резервістів, які підлягають призову, а також ресурсів, необхідних для забезпечення мобілізаційного процесу.

Під час мобілізації призовники отримують повістки, в яких вказується дата та місце явки до ТЦКСП. У разі відмови від явки за повісткою, громадяни можуть бути

притягнені до адміністративної або кримінальної відповідальності. Законодавство України також передбачає можливість переведення на військову службу осіб, які мають певні військові спеціальності та відповідну підготовку.

У разі часткової мобілізації, можуть бути призвані лише окремі категорії громадян, такі як особи, які мають досвід служби у Збройних Силах України або володіють спеціальними навичками, необхідними для виконання відповідних специфічних завдань. Це дозволяє забезпечити швидке укомплектування військових формувань і їх готовність до виконання завдань [3, с. 91].

Мобілізаційна підготовка в Україні є складним і багатогранним процесом, що включає в себе кілька етапів, які сприяють забезпеченню ефективності оборони країни. Ці етапи починаються з планування та організації мобілізаційної діяльності і закінчуються безпосередньою реалізацією мобілізаційних заходів. Кожен з етапів має свої специфічні завдання та вимоги, які необхідно виконати для досягнення поставлених цілей.

Перший етап мобілізаційної підготовки полягає в роботі та затвердженні мобілізаційних планів на рівні держави, регіонів і окремих військових формувань. Ці плани базуються на аналізі потенційних загроз національній безпеці та потреб у ресурсах, що може включати в себе військову техніку, персонал, медичні засоби та інші матеріально-технічні ресурси. Важливу роль у цьому етапі відіграє військова розвідка, яка здійснює оцінку загроз та можливостей противника, а також визначає, які сили і засоби необхідно підготувати для захисту держави.

Другий етап включає в себе підготовку військових кадрів. Це передбачає як підготовку регулярних Збройних Сил України, так і навчання резервістів, які можуть бути призвані на військову службу у разі потреби. У цьому контексті особливу увагу слід приділити програмам підготовки, які включають в себе навчання основам військової справи, медичній допомозі, тактиці бою, а також навичкам управління технікою. Важливо, щоб ці програми були адаптовані до сучасних умов і враховували досвід ведення бойових дій.

Третій етап пов'язаний з проведенням навчальних зборів та тренувань. Ці заходи є критично важливими для забезпечення готовності військових формувань до виконання завдань у реальних умовах. Збори можуть включати в себе як тактичні, так і стратегічні навчання, які передбачають відпрацювання різних сценаріїв ведення бою, а також практичні тренування з використанням військової техніки. Слід зазначити, що такі тренування нерідко проводяться у співпраці з міжнародними партнерами, що дозволяє українським військовослужбовцям отримати нові знання і навички, а також вдосконалити свої тактичні підходи [4, с. 36].

Четвертий етап мобілізаційної підготовки полягає у створенні та підтримці резервів. Це включає в себе не лише військові резерви, але й цивільні ресурси, які можуть бути залучені в умовах мобілізації. Створення резервів є критично важливим для забезпечення оперативності реагування на надзвичайні ситуації та виклики, які можуть виникнути в умовах конфлікту. Для цього органи державної влади повинні здійснювати регулярний моніторинг стану резервів та вживати заходів для їхнього оновлення та підтримки.

П'ятий етап – це забезпечення інформаційної підтримки та просвіти населення. Громадяни повинні бути поінформовані про процедури мобілізації, свої права та обов'язки, а також про наслідки, які можуть виникнути внаслідок мобілізації. Це передбачає проведення інформаційних кампаній, тренінгів та семінарів, які можуть проводитись на рівні місцевих органів влади. Важливо, щоб населення усвідомлювало, що мобілізація – це спільна та важлива справа, і кожен громадянин має свою роль у забезпеченні національної безпеки.

Шостий етап – це постійний моніторинг і оцінка ефективності мобілізаційної підготовки. Цей процес передбачає регулярний аналіз виконання мобілізаційних планів, оцінку готовності військових формувань та резервів, а також вивчення відгуків громадян. Зворотний зв'язок є важливим для виявлення проблемних моментів у процесі мобілізаційної підготовки та внесення відповідних корективів. На основі цього аналізу можуть бути розроблені рекомендації для вдосконалення мобілізаційної системи [5, с. 74].

Таким чином, етапи мобілізаційної підготовки в Україні є комплексними і взаємопов'язаними, що вимагає від усіх учасників процесу злагоджених дій та спільних зусиль. Від їхньої ефективності залежить не лише обороноздатність країни, але й готовність суспільства до можливих загроз. Тому важливо, щоб ці етапи були реалізовані на високому професійному рівні та з урахуванням сучасних викликів, які стоять перед Україною.

Крім того, слід зазначити, що мобілізаційна підготовка включає ряд заходів, які реалізуються на державному, регіональному та місцевому рівнях. Наразі, на державному рівні основними завданнями є:

- розробка стратегій і планів мобілізаційної підготовки, що включає визначення потреб у військових кадрах, техніці та ресурсах;
 - підготовка військових формувань: це передбачає навчання особового складу, забезпечення їх необхідною технікою та озброєнням;
 - підготовка цивільного населення: усі громадяни повинні бути готові до можливих викликів, пов'язаних із мобілізацією. Це включає інформаційні кампанії, які пояснюють права та обов'язки громадян під час мобілізації.
- На регіональному рівні основними завданнями є:
- координація дій місцевих органів влади: органи місцевого самоврядування повинні бути готові до мобілізаційних заходів і забезпечувати необхідні ресурси;
 - забезпечення громадського порядку: під час мобілізації важливо підтримувати правопорядок, забезпечувати безпеку громадян і контролювати ситуацію в регіонах;
 - забезпечення життєдіяльності населення: у разі оголошення мобілізації органи влади повинні забезпечити доступ населення до основних послуг, таких як медична допомога, продовольство та житло.

Важливу роль у мобілізаційній підготовці відіграє міжнародна співпраця. Залучення міжнародних партнерів до навчання, обміну досвідом і надання допомоги може суттєво підвищити ефективність мобілізаційної підготовки в Україні. Співпраця з міжнародними військовими структурами та організаціями дозволяє отримати нові знання та технології, які можуть бути корисними у підготовці та проведенні мобілізаційних заходів [7, с. 27].

Ефективність мобілізаційної підготовки залежить від комплексного підходу, який враховує всі аспекти національної безпеки, включаючи правове, організаційне та соціальне забезпечення. Сучасні виклики вимагають від України постійної адаптації до змінюваних умов, що в свою чергу зобов'язує державу забезпечити належний рівень мобілізаційної готовності, здатний відповісти на виклики та загрози, які постають перед країною.

В Україні існує ряд викликів і проблем, які ускладнюють процес мобілізаційної підготовки. Серед них можна виділити: обмежені фінансові та матеріальні ресурси можуть негативно впливати на проведення мобілізаційної підготовки, це стосується як фінансування, так і наявності техніки та озброєння; недостатня обізнаність населення: певна кількість громадян не знають своїх прав та обов'язків під час мобілізації; мобілізація може викликати соціальні протести та опозицію серед населення, особливо якщо вона супроводжується обмеженнями прав і свобод; існуюче законодавство потребує вдосконалення для врахування сучасних викликів і загроз, а також для покращення

щення механізмів контролю за реалізацією мобілізаційної підготовки; геополітична ситуація і відносини з іншими країнами також впливають на мобілізаційну підготовку, оскільки Україна повинна враховувати можливі загрози з боку сусідніх держав.

Мобілізаційна підготовка є критично важливим аспектом національної безпеки України, особливо в умовах сучасних загроз, які виникають як зсередини, так і ззовні. Однак у процесі її реалізації виникає ряд викликів та проблем, які суттєво впливають на ефективність підготовки до мобілізації. Важливо розглянути ці виклики в контексті зовнішніх і внутрішніх факторів, які можуть заважати належному виконанню мобілізаційних заходів [8, с. 58].

Першим і, можливо, найзначнішим викликом є політична нестабільність та конфлікти, які можуть впливати на мобілізаційну підготовку. В умовах, коли країна стикається з зовнішньою агресією та внутрішніми протиріччями, виникає необхідність у швидкому реагуванні. Політична нестабільність може призвести до недостатньої координації дій між різними гілками влади, що ускладнює планування та реалізацію мобілізаційних заходів. Непослідовність у політичних рішеннях і законодавчих ініціативах може створити правову невизначеність, що, у свою чергу, може призвести до нерегулярності в мобілізаційній підготовці.

Другим важливим викликом є недостатній рівень фінансування. Мобілізаційна підготовка вимагає значних фінансових витрат спрямованих на забезпечення матеріально-технічної бази, навчання особового складу, підтримку резервів та модернізацію військової техніки. У ситуації обмеженого бюджетного фінансування уряд може бути змушений скорочувати витрати на оборону, що негативно вплине на готовність до мобілізації.

Третім викликом є соціальна напруга та недостатня обізнаність населення щодо мобілізаційних процесів. Великий відсоток громадян не усвідомлюють важливості мобілізаційних заходів, що може призвести до спротиву або недовіри до державних органів. Інформаційна кампанія з підвищення обізнаності населення є необхідною, але часто недооцінюється. Відсутність належної комунікації може створити паніку або негативне ставлення до мобілізаційних заходів, що ускладнює їх реалізацію.

Четвертим викликом є недостатня підготовленість резервів. Підготовка резервів, які можуть бути мобілізовані у разі необхідності, є важливою частиною мобілізаційної підготовки. Однак не завжди існують достатні ресурси для їх підготовки. Нерідко резервісти не проходять регулярні навчання, і це може призвести до зниження їхньої готовності до виконання бойових завдань. В умовах сучасної війни, коли необхідно швидко реагувати на загрози, неготовність резервів може мати серйозні наслідки [9, с. 25].

П'ятим викликом є сучасні технологічні зміни та їх вплив на мобілізаційну підготовку. З розвитком нових

технологій, зокрема в галузі інформаційних технологій та кібербезпеки, виникає необхідність постійного оновлення знань і навичок військовослужбовців. Це вимагає від держави адаптації системи підготовки до нових умов. Невідповідність між рівнем підготовки військовослужбовців і вимогами сучасних бойових дій може призвести до втрат і неефективності у виконанні відповідних завдань.

Шостим викликом є міжнародна ситуація та залежність від зовнішньої допомоги. Зовнішні партнери можуть відігравати важливу роль у забезпеченні України ресурсами, технологіями та навчанням. Проте така залежність може стати проблемою в умовах нестабільності на міжнародній арені. Зміни в політиці партнерів, зменшення або скасування допомоги можуть негативно вплинути на мобілізаційну підготовку. Тому Україні необхідно працювати над підвищенням власної обороноздатності та зменшенням залежності від зовнішніх ресурсів.

Сьомим викликом є морально-психологічний стан населення та військовослужбовців. В умовах тривалого конфлікту може виникнути втома, розчарування та соціальна напруга, які негативно впливають на готовність до мобілізації. Підтримка морального духу та патріотичного виховання є важливими аспектами мобілізаційної підготовки. Психологічна підтримка військовослужбовців та їх сімей, а також проведення заходів, які підвищують національну свідомість, можуть сприяти підвищенню готовності до мобілізації [10, с. 36].

Таким чином, мобілізаційна підготовка в Україні стикається з численними викликами та проблемами, які потребують комплексного підходу для їхнього вирішення. Важливо не лише виявляти ці проблеми, але й розробляти ефективні стратегії та рішення, які сприятимуть зміцненню національної безпеки. Це вимагає зусиль усіх гілок влади, а також активної участі громадянського суспільства.

Правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні є складним і багатограним процесом, який потребує системного підходу та гнучкості в умовах постійних змін на міжнародній арені. Необхідність у належній підготовці військових формувань та резервів, а також забезпечення прав громадян у процесі мобілізації, є важливими елементами для підтримки обороноздатності країни.

Дослідження показує, що для підвищення ефективності мобілізаційної підготовки важливо розробити чіткі стратегії, забезпечити відповідне фінансування та ресурсне забезпечення, а також здійснити інформаційні кампанії для підвищення обізнаності населення. Україна повинна враховувати міжнародний досвід і адаптувати своє законодавство до сучасних викликів, щоб забезпечити належний рівень обороноздатності та готовності до можливих загроз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубас, О. В. Правове регулювання мобілізаційної підготовки в Україні: теорія та практика. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*, 2023. № 1(62). С. 12–18.
2. Гладун, С. А. Мобілізаційна підготовка в умовах сучасних викликів: проблеми та перспективи. *Право України*. 2022. № 5. С. 45–50.
3. Зінченко, І. М. Оборонна політика України: правові аспекти мобілізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 2(83). С. 88–95.
4. Сушко, В. І. Особливості мобілізаційної підготовки в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 33–40.
5. Костенко, М. В. Соціальні аспекти мобілізаційної підготовки в Україні. *Наукові записки Національної академії внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 71–78.
6. Левченко, А. Проблеми реалізації мобілізаційних заходів в Україні. *Економіка і право*. 2022. № 4. С. 50–56.
7. Яременко, О. Мобілізаційна готовність: правові основи та практичні виклики. *Сучасне право*. 2023. № 1. С. 25–31.
8. Коваленко, Р. Оцінка ефективності мобілізаційної підготовки в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2022. № 3(135). С. 56–62.
9. Сидоренко, Н. Правове регулювання мобілізації: міжнародний досвід та українська практика. *Вісник юридичної академії*. 2023. № 2(88). С. 22–29.
10. Бондар, Ю. Виклики мобілізаційної підготовки в умовах сучасних конфліктів. *Право і суспільство*. 2023. № 1(19). С. 34–40.
11. Пащенко, С., Іващенко, С. Поняття та принципи управління ризиками в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. Випуск № 77, частини 2, Ужгород 2023. Збірник наукових праць, м. Ужгород. 2023. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2023, № 77. С. 102–107.